

Skuggdoktorander

och rättssäkerhet vid antagning
till utbildning på forskarnivå

Skuggdoktorander och rättssäkerhet vid antagning till utbildning på forskarnivå
Rapport 2021:24

Utgiven av Universitetskanslersämbetet 2021

Författare: Carl Braunerhielm

Diarienummer: 32-00430-19

Universitetskanslersämbetet • Hammarbybacken 31 • Box 6024, 121 06 Johanneshov
tfn 08-563 085 00 • e-post registrator@uka.se • www.uka.se

Innehåll

Sammanfattning.....	4
Förkortningar.....	7
Bakgrund	8
Tidigare rapporter m.m.....	8
Behovet av en ny kartläggning.....	12
Arbetet med rapporten	13
Den rättsliga regleringen	14
Utgångspunkter för lärosätena	14
Behörighetskrav som ställs på sökandena	14
Antagningsprocessen.....	14
Individuell studieplan.....	15
UKÄ:s enkät.....	17
Hur vanligt är det med skuggdoktorander?	18
Orsakerna till att situationer med skuggdoktorander uppstår	20
Hur motverkar lärosätena förekomsten av skuggdoktorander?	22
Hur bör förekomsten av skuggdoktorander motverkas?.....	23
Lärosätenas antagningsprocesser till utbildning på forskarnivå	25
Definitionen av begreppet skuggdoktorand.....	25
Övriga synpunkter	27
UKÄ:s bedömning och reflektioner	28
Bör definitionen av begreppet "skuggdoktorand" ändras?.....	29
Hur vanligt är det med skuggdoktorander?	31
Hur orsakas situationerna med skuggdoktorander?.....	33
Hur kan situationer med skuggdoktorander motverkas?	34
Lärosätenas antagningsregler.....	36
Behovet av författningsändringar	37
Avslutande synpunkter.....	39
Referenser	41

Sammanfattning

En doktorand är en student som är antagen till och bedriver utbildning på forskarnivå. I högskoleförordningen (1993:100) finns regler om doktorandernas rättigheter och skyldigheter samt lärosätenas försörjningsansvar för doktoranderna. Om lärosätena knyter till sig personer som borde vara antagna doktorander men inte är det, trots att de bedriver utbildning på forskarnivå, kringgås reglerna i högskoleförordningen. Detta har lett till att begreppet ”skuggdoktorand” uppkommit. UKÄ:s föregångare Högskoleverket har definierat begreppet som ”en person på ett lärosäte, som inte är antagen till forskarutbildningen, men som befinner sig i en situation som motsvarar en antagen doktorand”. En skuggdoktorand har inte rätt till finansiering, handledning, resurser eller någon individuell studieplan där bland annat lärosätets åtaganden ska anges. Skuggdoktoranden befinner sig alltså i en mycket utsatt situation jämfört med en doktorand som är antagen till utbildningen.

Högskoleverket och UKÄ har tidigare försökt att ringa in omfattningen av problemet med skuggdoktorander inom ramen för *Doktorandspegeln* som var en återkommande kartläggning av forskarutbildningen ur ett studerandeperspektiv. Sedan den senaste *Doktorandspegeln* som genomfördes 2016 har det vid flera tillfällen rapporterats i media om att det förekommer skuggdoktorander och andra rättssäkerhetsproblem vid antagning till utbildning på forskarnivå. UKÄ har också i ett tillsynsbeslut från 2018 bedömt att ett universitetets antagningsprocess för sökande till utbildning på forskarnivå stridit mot högskolelagen (1992:1434) och högskoleförordningen. Universitetets egna regler kunde också uppfattas som en önskan att skapa en ”prövotid” för sökande till utbildningen innan de antas.

UKÄ har konstaterat att det behövs en ny kartläggning av skuggdoktorander men också en undersökning av rättssäkerheten i samband med antagning till utbildning på forskarnivå. UKÄ har därför genomfört ett projekt med syftet att undersöka om det förekommer skuggdoktorander och att utreda om det finns regleringar på lärosätena som strider mot antagningsreglerna i högskoleförordningarna. Projektet har också haft avsikten att klarlägga vad som orsakar situationerna med skuggdoktorander och vilket arbete som bedrivs vid lärosätena för att motverka förekomsten av skuggdoktorander. Det har även ingått att föreslå åtgärder för att motverka problemet med skuggdoktorander.

UKÄ har inom projektet genomfört en enkät till lärosäten, studentkårer och andra aktörer. Av enkätsvaren framgår att skuggdoktorander förekommer i högskolesektorn men att det är svårt att avgöra omfattningen av problemet ur ett nationellt perspektiv. Utifrån kårernas och lärosätenas svar bedömer UKÄ att lärosätena har möjlighet att kartlägga

problemen på lärosätetsnivå genom ett ökat samarbete med studentkårerna.

Orsakerna till att situationer med skuggdoktorander uppstår kan vara bristande finansiering av doktorandplatser eller att ansvariga vill ta reda på om en person skulle passa som doktorand genom provperioder av olika slag. Men det kan också finnas praktiska orsaker till att en person blir skuggdoktorand, exempelvis att ansvariga vill ha en person i ett forskningsprojekt som även ska kunna ägna sig åt andra arbetsuppgifter än enbart sin forskarutbildning. Andra faktorer som ökar risken för att situationer med skuggdoktorander uppstår är decentraliserade eller utdragna antagningsprocesser och samarbeten med externa aktörer.

Ett flertal av lärosätenas grundläggande arbete för att förhindra förekomsten av skuggdoktorander går ut på att ha tydliga och transparenta utlysning- och antagningsregler som är kända samt efterlevs inom hela organisationen. UKÄ betonar också vikten av information på både svenska och engelska om antagningsprocessen, skuggdoktorander och doktoranders rättigheter till studenter och andra externa som kan tänkas vilja studera på forskarnivå.

Bland enkätsvaren återfinns flera olika åtgärder som kan vidtas för att begränsa möjligheterna att använda skuggdoktorander vid ett lärosäte. Exempel på detta är en mer centraliserad antagningsprocess och gemensamma utlysningar av doktorandplatser via samannonsering vid fasta tidpunkter varje år. Andra åtgärder som nämns är att i utlysningarna av anställningar som annars skulle kunna dölja en skuggdoktorand tydligt ange att det inte ingår att ägna sig åt forskarutbildningsuppgifter. Detta kan kompletteras med uppföljningar av exempelvis den anställdes arbetsuppgifter eller av deltagande i en kontext som normalt sett inte är kopplad till anställningen utan till forskarutbildning. UKÄ framhåller i detta sammanhang att det är institutionschefernas ansvar att känna till vilka som är verksamma på institutionen och de arbetsuppgifter dessa personer utför. De exempel på åtgärder för att förebygga förekomsten av skuggdoktorander som har tagits upp är bland annat nära samarbete mellan lärosätet och studentkårerna och att lärosätena finansierar ett doktorandombud vid kårerna.

UKÄ:s granskning visar att det förekommer antagningsregler vid lärosätena som strider mot högskolelagen och högskoleförordningen eller skulle kunna öka risken för att situationer med skuggdoktorander uppstår. UKÄ utgår från att lärosätena ser över sina antagningsregler och vid behov reviderar dem. UKÄ kommer vid ett senare tillfälle att följa upp lärosätenas revideringar av sina lokala regler så att de stämmer överens med högskolelagen och högskoleförordningen.

I rapporten konstaterar UKÄ även att det inte framkommit tillräckligt tungt vägande skäl för att ändra definitionen av skuggdoktorand, införa

en provperiod för doktorander eller att i övrigt föreslå några författningsändringar.

Det är UKÄ:s förhoppning att de synpunkter och goda exempel som redovisas i denna rapport ska komma till användning i lärosätenas fortsatta arbete med att förhindra situationer med skuggdoktorander.

Förkortningar

Bet.	Betänkande
FoU	Forskning och utveckling
HF	Högskoleförordningen (1993:100)
HL	Högskolelagen (1992:1434)
Prop.	Regeringens proposition
Prot.	Riksdagens protokoll
SOU	Statens offentliga utredningar
ST	Fackförbundet ST
SULF	Sveriges universitetslärare och forskare
UKÄ	Universitetskanslersämbetet

Bakgrund

Tidigare rapporter m.m.

Begreppet skuggdoktorand

En doktorand är en student som är antagen till och bedriver utbildning på forskarnivå. Själva antagningsprocessen till utbildning på forskarnivå regleras i högskoleförfattningarna och lärosätena är skyldiga att följa dessa regler. År 1998 genomfördes en skärpning av reglerna för forskarutbildningen, som bland annat syftade till att effektivisera utbildningen och stärka doktorandernas rättssäkerhet. Regelskärpningen innebar bland annat att finansieringen ska vara ordnad när doktoranden antas.

Reglerna om försörjningsansvar och de bestämmelser som i övrigt gäller doktorandernas rättigheter och skyldigheter kringgås, när lärosätena knyter till sig personer som borde vara antagna doktorander men inte är det trots att de bedriver utbildning på forskarnivå. Dessa situationer har resulterat i att begreppet ”skuggdoktorand” uppkommit.

Att vara skuggdoktorand innebär att man inte har rätt till finansiering, handledning eller resurser och att det inte finns någon individuell studieplan där bland annat lärosätets åtaganden ska anges. En skuggdoktorand befinner sig i en mycket utsatt situation jämfört med en doktorand som är formellt antagen till utbildningen. Dessa omständigheter har ofta lyfts fram när företeelsen har diskuterats.

Definitionen av en skuggdoktorand

Det kan vara förenat med svårigheter att avgränsa situationer med skuggdoktorander, som inte är tillåtna enligt högskoleförfattningarna, mot andra situationer när det kan vara motiverat att en person ägnar sig åt forskarstudier utan att vara antagen doktorand. Det kan till exempel finnas legitima skäl för att en adjunkt studerar en forskningsförberedande kurs som en del av en kompetensutvecklingsplan. UKÄ:s föregångare Högskoleverket definierade därför begreppet skuggdoktorand i promemorian *Hur kan förekomsten av ”skuggdoktorander” förhindras?* Högskoleverket uttalade att man vid bedömningen av om en otillåten skuggdoktorandsituation uppstår måste utgå ifrån de antagna doktorandernas uppgifter. I promemorian definierades skuggdoktorand som ”en person på ett lärosäte som inte är antagen till forskarutbildningen, men som befinner sig i en situation som motsvarar en antagen doktorands”. Högskoleverket ansåg att en sådan person bedriver

forskarutbildning och därför också ska vara antagen till forskarutbildningen.¹

Tidigare rekommendationer om hur situationer med skuggdoktorander kan förhindras

I promemorian *Hur kan förekomsten av ”skuggdoktorander” förhindras?* lyfte Högskoleverket fram bland annat följande åtgärder för att förhindra förekomsten av skuggdoktorander²:

- tydliga regler med öppen antagning i konkurrens
- information till sökandena om forskarutbildningen och vad som gäller för antagningsprocessen
- utbildnings- och informationsinsatser till de anställda och studentkollektivet om vad som menas med skuggdoktorand och att det inte är acceptabelt att använda sig av sådana (särskild information bör lämnas till utländska studenter, eftersom de ofta inte har samma insyn som svenska studenter i hur det svenska högskolesystemet fungerar)
- genomgången handledarutbildning som krav för uppdrag som handledare eller biträdande handledare
- tydliggörande av att projektanställningar inte är en form av provanställning som ska leda till antagning till forskarutbildningen
- formell och administrativ åtskillnad mellan dem som är antagna till forskarutbildningen och andra som studerar en forskarutbildningskurs.

Tidigare kartläggningar av omfattningen av problemet med skuggdoktorander

Högskoleverket och UKÄ har tidigare försökt att kartlägga omfattningen av problemet med skuggdoktorander inom ramen för *Doktorandspegeln* som var en återkommande kartläggning av forskarutbildningen ur ett studerandeperspektiv. *Doktorandspegeln* genomfördes av Högskoleverket 2003³ och 2008⁴ samt av UKÄ 2016.⁵ I doktorandspegeln ingick enkäter som skickades ut till doktoranderna. I varje utgåva ställdes en

¹ *Hur kan förekomsten av ”skuggdoktorander” förhindras?*, s. 5.

² A.a., s. 5 ff.

³ Doktorandspegeln 2003, rapport 2003:28 R.

⁴ Doktorandspegeln 2008, rapport 2008:23 R.

⁵ Doktorandspegeln 2016, rapport 2016:18.

fråga om i vilken utsträckning doktoranderna hade påbörjat sin forskarutbildning (2003 och 2008 års enkäter) eller deltagit i forskarutbildning (2016 års enkät) innan de var formellt antagna.

I 2003 års undersökning svarade 45 procent i genomsnitt ”ja” på frågan om de hade påbörjat sin forskarutbildning innan de var formellt antagna. Motsvarande siffror för 2008 års och 2016 års enkäter var 40 respektive 34 procent. Ett område där siffrorna vid varje enkät tillfälle varit högre än snittet är medicin.

En möjlig förklaring till att så många svarat ”ja” på frågan är att studenter på avancerad nivå kan studera kurser som de sedan får tillgodoräkna sig inom forskarutbildningen.⁶ Detta medför att svaren blir svårtolkade. Jämförelser med den senaste doktorandenkäten måste också göras med försiktighet, eftersom svarsfrekvensen är låg.⁷

Generellt om rättssäkerhetsfrågor kopplade till antagning till utbildning på forskarnivå

Högskoleverket gav 2008 ut rapporten *Fakultetsnämndernas tillsyn över utbildningen på forskarnivå ur rättssäkerhetsperspektiv*.⁸ Den byggde på att Högskoleverket i sin tillsynsverksamhet hade uppmärksammat att det fanns rättssäkerhetsproblem för doktorander, bland annat i samband med tillträde till utbildning på forskarnivå. Högskoleverket beslutade därför att undersöka hur fakultetsnämnderna arbetade med tillsyn över utbildningen på forskarnivå ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Ett syfte med kartläggningen var att granska hur vissa nya bestämmelser tillämpades, lyfta fram goda exempel och undersöka hur doktorandernas rättssäkerhet kunde förbättras.⁹

Utredningen genomfördes genom en enkät till samtliga statliga lärosäten med minst ett vetenskapsområde. De centrala doktorandorganisationerna fick tillfälle att kommentera lärosätenas svar.

De punkter som lyftes fram av Högskoleverket för att stärka de sökandes rättssäkerhet i samband med antagning var bland annat:

- Lärosätet har genomtänkta krav på särskild behörighet och tydliggöra urvalskriterier.
- De som deltar i antagningsprocessen är väl bekanta med gällande bestämmelser, och representanter för doktorander samt studenter ska ingå i beredningsorganen.

⁶ Doktorandspegeln 2003, s. 20, Doktorandspegeln 2008, s. 36 och Doktorandspegeln 2016, s. 41.

⁷ Doktorandspegeln 2016, s. 21.

⁸ Rapport 2008:5 R.

⁹ A.a., s. 7.

- De sökande hänvisas till den antagningsprocess som gäller på lärosätet, så att det inte blir handledaren som i praktiken står för den egentliga urvals- och antagningsprocessen.
- Situationer när fakultetsnämnderna tar på sig ett långtgående ansvar för studiefinansieringen.
- Lärosätet inför ett delegationsförbud för beslut om bland annat tillgodoräknande vid antagning.
- Lärosätet genomför breda annonseringar och skriftliga motiveringar till och dokumentering av rangordningar av de sökande, för att inte otillbörligen gynna ”egna” studenter.¹⁰

Högskoleverket undersökte även frågan om för- och nackdelar med att införa en ”prövotid” för blivande doktorander. Men genomgången av enkätsvaren och analysen av gällande rättsregler ledde till slutsatsen att en prövotid skulle försämra doktorandernas rättssäkerhet. Högskoleverket ansåg i stället att alla hade mer att vinna på att utnyttja de möjligheter som fanns för att säkerställa en rättssäker antagningsprocess och en noggrann uppföljning av doktorandens studieprestationer. Högskoleverket underströk också vikten av att tillämpa bestämmelserna om indragning av rätten till handledning och andra resurser som gav lärosätet en möjlighet att avbryta utbildningen i förtid, men under rättssäkra former.¹¹

Tillsynsbeslut

Högskoleverket och UKÄ har även tagit emot flera tillsynsanmälningar som gällt rättssäkerhetsproblem kopplade till utbildning på forskarnivå och från personer som hävdade att de varit skuggdoktorander.

Anmälningarna har i flera fall lett till kritik eller påpekanden från Högskoleverket och UKÄ mot respektive lärosäte. I ett ärende hade en person antagits till ”förberedande forskarutbildning” som varken var en grundläggande högskoleutbildning eller forskarutbildning.¹² Ett annat ärende gällde en situation när en tidigare student förmåddes att arbeta i ett forskningsprojekt utan antagning till utbildning på forskarnivå. I avvaktan på antagning tilläts studenten medverka i universitetets utbildning på forskarnivå och fick också vissa arbetsuppgifter som normalt får utföras av antagna doktorander.¹³ Det har också förekommit att en person tagit kontakt med en professor vid högskolan och uttryckt intresse för att skriva en doktorsavhandling. Personen fick under flera år dock ingen information om eller hänvisning till att göra en ansökan om

¹⁰ A.a., s. 7 f.

¹¹ A.a., s. 8.

¹² Högskoleverkets beslut den 6 november 2002, reg.nr. 31-1781-02.

¹³ Högskoleverkets beslut den 22 april 2010, reg.nr. 31-6661-09.

att bli antagen som doktorand i den ordning som universitetet föreskrev. I stället läste och kommenterade professorn personens manus.¹⁴

Bland kritikärendena finns även situationer där det har ställts upp särskilda villkor för att kunna söka till forskarutbildningen eller när det använts provoperioder av olika slag. I ett ärende hade en person uttryckt inför en professor att han ville bli antagen till forskarutbildning vid professorns forskargrupp. Personen hade dock inte blivit hänvisad till att lämna in en ansökan till utbildningen i den ordning som universitetet föreskrivit. I stället fick han arbeta vid ett forskningslaboratorium. Universitetet medgav att det hade rört sig om en provoperiod för att ta ställning till sökandens lämplighet till forskarutbildning. Efter en provotid om 18 månader blev personen tvungen att lämna laboratoriet.¹⁵ I ett annat ärende hade en professor krävt att anmälan skulle vara ”predoktorand” i två år innan hon skulle kunna antas till utbildningen. Hon uppmanades också att göra vissa uppgifter som normalt kan krävas av en anställd eller en doktorand. Hon fick även ett intyg om att hon var doktorand, trots att hon inte var det.¹⁶

UKÄ har också i ett ärende från 2018 granskat ett universitets antagningsprocess till utbildning på forskarnivå.¹⁷ Antagningsprocessen gick i korthet ut på att den presumtive doktoranden sökte en ledig plats som en handledare hade utlyst. De kandidater som bedömdes uppfylla doktorandplatsens krav bäst kallades till intervju och referenser togs. Den eller de som därefter gick vidare i processen skulle ansöka om bedömning av behörighet till utbildning på forskarnivå. Ansökan skulle vara godkänd innan det var möjligt att ansöka om antagning. Kandidaterna skulle också, tillsammans med en tilltänkt handledare, skriva ett förslag till individuell studieplan och därefter ansöka om antagning till utbildning på forskarnivå. Under denna förberedande period kunde de erbjudas en tidsbegränsad anställning som FoU-praktikant under 4–6 månader.

UKÄ ansåg sammanfattningsvis att universitetets antagningsprocess för sökande till utbildning på forskarnivå stred mot den ordning för antagning till sådan utbildning som framgår av högskolelagen (1992:1434), HL, och högskoleförordningen (1993:100), HF.

Behovet av en ny kartläggning

Den senaste doktorandenkäten som har berört frågor om skuggdoktorander genomfördes av UKÄ för över fem år sedan. Sedan dess har det i media vid flera tillfällen rapporterats om att skuggdoktorander och andra rättssäkerhetsproblem kopplade till

¹⁴ Högskoleverkets beslut den 29 maj 2008, reg.nr. 31-5909-07.

¹⁵ Högskoleverkets beslut den 7 november 2006, reg.nr. 31-2080-06.

¹⁶ Högskoleverkets beslut den 12 mars 2008, reg.nr. 31-5469-07.

¹⁷ UKÄ:s beslut den 13 mars 2018, reg.nr. 32-00324-17.

antagning till utbildning på forskarnivå förekommer. UKÄ har också i det ovan refererade tillsynsbeslutet från 2018 bedömt att ett universitetets antagningsprocess för sökande till utbildning på forskarnivå har stridit mot den ordning för antagningen som slagits fast i HL och HF. Lärosätets egna regler har också kunnat uppfattas som en önskan att skapa en ”prövotid” för sökande till utbildningen innan de antas.

Mot den bakgrunden har UKÄ bedömt att det finns ett behov av en ny kartläggning av skuggdoktorander men också en undersökning av rätts-säkerheten i samband med antagning till utbildning på forskarnivå. UKÄ har därför genomfört ett projekt för att undersöka om det förekommer skuggdoktorander och utreda om det finns regleringar på lärosätena som strider mot antagningsreglerna i högskoleförfattningarna. I projektet har det även ingått att föreslå åtgärder för att motverka problemet med skuggdoktorander.

Projektet har även omfattat en undersökning av om antagningsreglerna till utbildning på forskarnivå i högskoleförfattningarna fungerar eller om det finns behov av att föreslå ändringar i dem. Undersökningen och granskningen av lärosätenas antagningsregler har gjorts på ett översiktligt plan och med fokus på frågor som har anknytning till problemet med skuggdoktorander. Projektets resultat redovisas i den här rapporten.

Arbetet med rapporten

UKÄ har skickat enkäter med frågor till tio särskilt utvalda lärosäten. Urvalet har gjorts för att uppnå en geografisk spridning med både större och mindre lärosäten samt lärosäten med hög specialisering inom ett vetenskapsområde. Enkäter har också skickats till de studentkårer som hanterar doktorandfrågor vid de utvalda lärosätena och de fackliga organisationerna SULF och ST.

UKÄ har även haft en extern referensgrupp som har lämnat synpunkter och förslag under projektets gång. Referensgruppen har bestått av förvaltningschefen Lotten Glans, Mittuniversitetet, student- och doktorandombudet Emma Ivarsson, Uppsala universitets förenade studentkårer, ordföranden för doktorandkommittén Pil Maria Saugmann, Sveriges förenade studentkårer, studieadministrativa chefen Christopher Sönerbrandt, Karolinska institutet, och fakultetskoordinatören Helen Wiman, Lunds universitet.

Den rättsliga regleringen

Utgångspunkter för lärosätena

Antagning till utbildning på forskarnivå regleras i högskolelagen (HL) och högskoleförordningen (HF). Lärosätena får bara anta så många doktorander till utbildning på forskarnivå som kan erbjudas handledning och godtagbara studievillkor i övrigt. Ett ytterligare krav är också att sökandena ska ha studiefinansiering (7 kap. 34 § HF).

När det gäller studiefinansieringens form är utgångspunkten i HF att den sökande ska anställas som doktorand. Lärosätet får dock anta en sökande som har någon annan form av studiefinansiering, om lärosätet bedömer att finansieringen kan säkerställas under hela utbildningen, och den sökande kan ägna så stor del av sin tid åt utbildningen att den kan slutföras inom fyra år när det gäller licentiatexamen eller konstnärlig licentiatexamen och åtta år när det gäller doktorsexamen eller konstnärlig doktorsexamen (7 kap. 36 § HF).

Behörighetskrav som ställs på sökandena

För att bli antagen till utbildning på forskarnivå krävs att den sökande har grundläggande behörighet och den särskilda behörighet som lärosätet kan ha föreskrivit, samt bedöms ha sådan förmåga i övrigt som behövs för att tillgodogöra sig utbildningen (7 kap. 35 § HF).

Kravet på grundläggande behörighet till utbildning på forskarnivå kan uppnås om sökanden har avlagt en examen på avancerad nivå, fullgjort kursfordringar om minst 240 högskolepoäng, varav minst 60 högskolepoäng på avancerad nivå, eller på något annat sätt skaffat sig i huvudsak motsvarande kunskaper. Lärosätet får medge undantag från kravet på grundläggande behörighet för en enskild sökande, om det finns särskilda skäl (7 kap. 39 § HF).

De krav på särskild behörighet som ställs ska vara helt nödvändiga för att studenten ska kunna tillgodogöra sig utbildningen. Kraven får gälla kunskaper från högskoleutbildning eller motsvarande utbildning, särskild yrkeserfarenhet, och nödvändiga språkkunskaper eller andra villkor som utbildningen kräver (7 kap. 40 § HF).

Antagningsprocessen

Det är lärosätena som fattar beslut om antagning av doktorander. Den som vill antas till utbildning på forskarnivå ska anmäla det inom den tid

och i den ordning som lärosätet bestämmer. När ett lärosäte planerar att anta en eller flera doktorander ska lärosätet informera om det genom annonsering eller något annat liknande tillvägagångssätt. Lärosätet behöver däremot inte lämna någon information vid antagningen av en doktorand som ska genomgå utbildningen inom en anställning hos en annan arbetsgivare än högskolan, vid antagning av en doktorand som tidigare har påbörjat sin utbildning på forskarnivå vid ett annat lärosäte eller om det finns liknande särskilda skäl (7 kap. 37 § HF).

När det gäller själva prövningen av de sökande till utbildningen ska lärosätet först göra en behörighetsbedömning av de sökande till utbildningen. För behöriga sökande ska lärosätet dessutom bedöma möjligheterna till studiefinansiering enligt 7 kap. 36 § HF. Av de behöriga sökande som har studiefinansiering får högskolan bara anta så många doktorander som kan erbjudas handledning och godtagbara studievillkor i övrigt.

Om inte samtliga behöriga sökande med studiefinansiering kan antas, ska lärosätet göra ett urval bland de sökande. Bestämmelsen i högskoleförordningen om urval bland sökande (7 kap. 41 § HF) innebär att behöriga sökande som är lämpliga för forskarutbildning och har studiefinansiering ska rangordnas med hänsyn till deras förmåga att tillgodogöra sig forskarutbildningen.¹⁸

Lärosätet bestämmer vilka bedömningsgrunder som ska tillämpas vid prövningen av förmågan att tillgodogöra sig utbildningen. Bara den omständigheten att en sökande bedöms kunna få tidigare utbildning eller yrkesverksamhet tillgodoräknad för utbildningen får däremot inte ge den sökande företräde framför andra sökande när urvalet görs (7 kap. 41 § HF).

Individuell studieplan

För varje doktorand ska det upprättas en individuell studieplan. Planen ska innehålla högskolans och doktorandens åtaganden och en tidsplan för doktorandens utbildning. Planen ska beslutas efter samråd med doktoranden och hans eller hennes handledare (6 kap. 29 § HF).

En sökande kan hamna i ett läge där lärosätet kräver att sökanden, tillsammans med en tilltänkt handledare, utarbetar ett förslag till en individuell studieplan för att över huvud taget kunna ansöka till forskarutbildningen. Regeringen har uttalat att detta inte är optimalt ur kvalitets- hänseende, inte uppfyller de sökandes krav på rättssäkerhet och försvårar ett medvetet arbete med att bredda rekryteringen till utbildning på forskarnivå. Enligt regeringens uttalanden försvårar det också rörligheten mellan lärosäten inom och utom landet.¹⁹ UKÄ har också understrukt i

¹⁸ Jfr t.ex. prop. 1999/2000:1, utgiftsområde 16, s. 117.

¹⁹ Prop. 2004/05:162 s. 197 f.

ett tillsynsbeslut att det framgår av högskoleförordningen att den individuella studieplanen ska upprättas först när sökanden har blivit doktorand, dvs. är antagen till utbildning på forskarnivå.²⁰

²⁰ Se vidare UKÄ:s beslut den 13 mars 2018, reg.nr. 32-00324-17.

UKÄ:s enkät

Frågorna i enkäten

UKÄ har skickat en enkät till tio lärosäten, deras studentkårer samt några fackliga organisationer. Frågorna i enkäten har syftat till att ge UKÄ en uppfattning om huruvida det förekommer skuggdoktorander vid lärosätena, vad som orsakar förekomsten av skuggdoktorander och vilket arbete som bedrivs vid lärosätena för att motverka detta. UKÄ har även gett mottagarna av enkäten möjlighet att lämna nya förslag på vad som bör göras för att förhindra situationer med skuggdoktorander och i så fall om förslagen skulle kräva författningsändringar. Eftersom situationer med skuggdoktorander kan vara svåra att avgränsa, har tillfälle också getts att lämna synpunkter på om definitionen av ”skuggdoktorand” bör ändras eller kompletteras, och i så fall på vilket sätt.

En del av enkäten har också avsett att undersöka om det finns lokala regler som strider mot antagningsreglerna i högskoleförfattningarna. I den här delen har UKÄ bitt lärosätena att beskriva sina antagningsprocesser till utbildning på forskarnivå som leder till licentiatexamen eller doktorsexamen. UKÄ har även begärt att respektive lärosäte ska bifoga de lokala regler, på central nivå och på fakultetsnivå, som lärosätet tillämpar på antagningsprocessen.

Slutligen har alla mottagare av enkäten även fått möjlighet att framföra eventuella övriga synpunkter på antagningen till utbildning på forskarnivå.

Svaren på frågorna och redovisningen av dem

Samtliga tio lärosäten har besvarat enkäten. I övrigt har svar lämnats av Lunds doktorandkår, Teknologkåren (Lunds universitet), Umeå naturvetar- och teknologkår, Linköpings universitets studentkårer, Sveriges lantbruksuniversitets samlade studentkårer och SULF.

Nedan sammanfattar UKÄ enkätfrågorna i rutor och därefter de svar som kommit in. Enkätfrågorna skiljer sig något åt beroende på vilken organisation de har ställts till. Detta framgår i så fall av rutorna i början av varje avsnitt.

Hur vanligt är det med skuggdoktorander?

UKÄ har frågat lärosätena och kårerna om det, såvitt känt, funnits skuggdoktorander vid lärosätet under 1 januari 2017–1 januari 2020. Fackföreningarna har tillfrågats om de har några erfarenheter av skuggdoktorander inom den angivna tiden. UKÄ har även bitt samtliga mottagare av enkäten att, om det förekommit skuggdoktorander, i så fall försöka uppskatta det totala antalet – uppdelat på kvinnor och män. Kårerna och fackföreningarna har ombetts att i förekommande fall svara på hur många skuggdoktorander som ger sig till känna eller uppmärksammar lärosätet på situationen.

Förekomsten av skuggdoktorander

Linköpings universitet, Kungl. Tekniska högskolan, Luleå tekniska universitet, Örebro universitet, Malmö universitet, Högskolan Dalarna, Göteborgs universitet, Umeå universitet och Umeå naturvetar- och teknologkår har svarat att det inte förekommit några kända fall av skuggdoktorander inom den angivna tiden.

Sveriges lantbruksuniversitets samlade studentkårer, Lunds doktorandkår och Teknologkåren (Lunds universitet) har uppgett att det funnits skuggdoktorander.

Göteborgs universitet har uppgett att Göteborgs universitets studentkårer 2019 publicerade en rapport från en enkätstudie om doktorandernas situation vid lärosätet. Enkätsvaren visade på att 17 procent av doktoranderna kände till att det fanns skuggdoktorander vid deras institution.

SULF har framfört att deras erfarenhet av skuggdoktorander är att de finns, men få lärosäten och individer vill erkänna eller diskutera frågan. Enligt SULF tycks en del lärosäten använda lokala benämningar som inte uppfattas som lika negativa som att vara skuggdoktorand. Det leder till att skuggdoktoranden inte alltid vet att denne är just en skuggdoktorand.

Linköpings universitets studentkårer har framfört att doktorandsektionerna har fått in ärenden från personer på ett antal institutioner som känner igen sig i UKÄ:s beskrivning av skuggdoktorander, vilket tyder på att företeelsen förekommer. Enligt Linköpings universitets studentkårer har det förekommit under flera år på de flesta institutioner att studenter i väntan på doktorandtjänster får amanuensjänster eller forskarassistenttjänster och arbetar på sitt avhandlingsarbete, i vissa fall fram till licentiatseminariet.

Lunds universitet har uppgett att det troligen inom universitetet funnits några fall av skuggdoktorander under angivna tidsperioden. Enligt

lärosätet erbjöds tidigare inom vissa ämnen en kurs på avancerad nivå ämnad att vara forskarförberedande. Forskning under handledning påbörjades enligt universitetet redan under kurstiden med möjlighet att genomgången kurs kunde leda till utbildning på forskarnivå. Kursen erbjuds inte längre vid universitetet. Universitetet har även framfört att det vid genomgångar av individuella studieplaner har framkommit att registrerade doktorander har utfört en del av forskarstudierna innan de formellt var antagna till utbildning på forskarnivå. Ett par fall har också identifierats, eftersom det i samband med ansökningar till forskarutbildningskurser kommit fram att den sökande inte varit registrerad på utbildning på forskarnivå i Ladok.

Sveriges lantbruksuniversitet har bland annat uppgett att universitetets administrativa processer och rutiner vid rekrytering samt antagning, tillsammans med tydlig ansvarsfördelning, gör det osannolikt att det har funnits skuggdoktorander under den aktuella perioden. Enligt lärosätet har registerjämförelser visat att 17 doktorander varit anställda som forskningsassistenter eller adjunkter före antagningen. I två fall berodde detta på att själva antagningen drog ut på tiden. För att inte förlora den sökande till andra universitet eller arbetsgivare korttidsanställdes denne till dess att hon eller han blev antagen. Tiden för korttidsanställningen räknades inte in i den efterkommande utbildningstiden. Universitetet har uppgett att sökanden i de här fallen sannolikt påbörjat studierna och befunnit sig i en situation som motsvarar en antagen doktorands, men då inte i meningen att sökanden fått orättvisa fördelar, eller varit rättslös och ekonomiskt utnyttjad. För att åstadkomma en snabbare process och för att förebygga den här typen av anställningar, ledde 2020 års kvalitets-säkringsprocess till beslut att ”förenkla de utbildningsadministrativa processerna, främst antagningsprocessen”.

Antalet skuggdoktorander

Av de enkätsvar som redovisar att det förekommit skuggdoktorander framgår att det har varit svårt att uppskatta antalet skuggdoktorander och därmed även uppdelningen på kvinnor och män. Några enkätsvar anger ett fåtal fall. Teknologkåren (Lunds universitet) har uppgett att det är relativt vanligt. Göteborgs universitet har uppgett att enligt den enkät som Göteborgs universitets studentkårer genomförde visade svaren att 6 procent av kvinnorna och 4 procent av männen varit skuggdoktorander innan de antogs till utbildning på forskarnivå.

SULF:s bild är att skuggdoktorander är vanliga på vissa lärosäten, medan det vid andra lärosäten knappt finns några skuggdoktorander. Fenomenet skuggdoktorander är enligt SULF knutet till vissa forskningsdiscipliner. SULF:s uppfattning är att skuggdoktorander är vanligare inom medicin än inom till exempel humaniora. Ett skäl till detta är graden av extern finansiering av doktorander. Fakultetsfinansierade doktorander börjar mer sällan som skuggdoktorander, och utlysningar av fakultetsfinansierade doktorandanställningar är ofta centraliserade.

Enligt SULF är det omöjligt att kartlägga hur många skuggdoktorander det finns. Det beror på att lärosätena inte vet vilka befattningar som kan dölja en skuggdoktorand. En anställning av till exempel en biträdande forskare kan vara helt legitim – eller vara en anställning av en skuggdoktorand. SULF menar att skuggdoktorander även kan vara icke anställda personer, till exempel stipendiefinansierade eller anställda inom vården. Dessa syns inte i lärosätenas system, vilket bidrar till okunskapen.

Hur många skuggdoktorander som träder fram

Lunds doktorandkår har framfört att det finns ett känt fall när skuggdoktoranden har uppmärksammat lärosätet på situationen. Sveriges lantbruksuniversitets samlade studentkårer, Linköpings universitets studentkårer och Teknologkåren (Lunds universitet) har uppgett att de inte känner till om någon skuggdoktorand har uppmärksammat lärosätet på situationen.

SULF menar att väldigt få skuggdoktorander ger sig till känna för lärosätena. SULF framhåller att skuggdoktoranderna ofta befinner sig i en beroendeställning till de framtida handledarna, som efter skuggdoktorandtiden kan skraddarsy utlysningarna till dem. Det är också möjligt att de inte vet vilka bestämmelser som gäller. Får skuggdoktoranden problem så kan det även vara oklart vem denne kan vända sig till och få hjälp med dessa problem. SULF menar att det ligger i sakens natur att få av skuggdoktorandernas rättigheter kan bevakas.

Det kan även finnas en rädsla för repressalier om skuggdoktoranden söker hjälp. Att skuggdoktoranden blandar in utomstående kan ses som ett tecken på svaghet eller på att man ställer till problem, vilket eventuellt skulle kunna påverka den eventuella doktorandanställningen. SULF misstänker att de som varit skuggdoktorander och sedan blir antagna och inte drabbas av problem inte ser några skäl att ha synpunkter. De som inte antas kan, utöver rädslan för repressalier, känna sig misslyckade vilket gör att man inte vill agera.

Orsakerna till att situationer med skuggdoktorander uppstår

UKÄ har frågat samtliga mottagare av enkäten vilka orsaker de ser till att situationer med skuggdoktorander har uppstått i de fall sådana funnits.

Flera av de svarande på enkäten anger finansieringsrelaterade problem som orsaker till att situationer med skuggdoktorander uppstår. Svårigheter att få finansiering för fyra år kan leda till att man exempelvis först inrättar en projektassistentanställning i avvaktan på tillgång till forskningsmedel. Bristande finansiering kan också resultera i att ansvariga vill

förkorta tiden som doktorand genom att ordna finansiering på annat sätt innan man blir antagen.

Några svarande anger också att skuggdoktorander kan uppstå när man vill skapa en prövoperiod innan en eventuell antagning, för att ta reda på om vederbörande passar som doktorand.

Sveriges lantbruksuniversitets samlade studentkårer och Teknologkåren (Lunds universitet) anger att situationer med skuggdoktorander kan uppstå medan personen ifråga väntar på att få ut sin masterexamen och detta dröjer. Sveriges lantbruksuniversitets samlade studentkårer har också framfört att på en av fakulteterna har prefekter uppgett att de anställer doktorander innan antagning för att de ska få möjlighet att börja så fort som möjligt. Vidare anger Teknologkåren, som en orsak till att situationer med skuggdoktorander uppstår, att en person anställs i exempelvis två månader som projektassistent medan pappersarbetet för doktorandanställningen blir klart. Situationen uppfattas ofta som en vinn-vinn-situation för både skuggdoktoranden och institutionen. Det blir som en provanställning. Problemet är enligt kåren att det inte är transparent och säkrar inte att skuggdoktoranden sedan blir antagen till en forskarutbildning även om denne vill det, eftersom pengar kanske inte finns eller att en bättre kandidat dyker upp.

Göteborgs universitet har framfört att enligt Göteborgs universitets studentkårer kan det finnas situationer där blivande doktorander hamnar i en beroendeställning till företrädare för lärosätet. Företrädaren kan då använda löften om antagning för att få personen att acceptera en anställningsform eller någon annan typ av anknytning till universitetet som de annars inte hade accepterat.

Lunds universitet menar att definitionen av skuggdoktorander som UKÄ använder kan innefatta de situationer då anställda inom sjukvården samtidigt påbörjar ett forskningsprojekt innan den formella antagningen till studier på forskarnivå. Doktorandprojekt kan i dessa fall vara sprungna ur exempelvis vetenskapliga arbeten under läkares ST-tjänstgöring. Enligt lärosätet kan internationellt nätverkande leda till att internationella studenter riskerar att bli skuggdoktorander, särskilt när studenten inte kan tala svenska och eftersom en annan form av finansiering än anställning som doktorand kan komma ifråga. Det kan även gälla en anställd inom vården som tillsammans med en handledare vill se om ett forskningssamarbete fungerar.

Lunds doktorandkår menar att en anledning att ha skuggdoktorander kan vara att man vill ha en person som arbetar i ett forskningsprojekt, och att man vill locka dem med en doktorstitel. Men i stället anställer man dem som forskarassistenter, för att man tänker att det ger större flexibilitet i att personen i så fall kan skifta med att arbeta på andra projekt än de som rör dennes forskarstudier.

SULF bedömer att det decentraliserade antagningsförfarandet bidrar till problemet med skuggdoktorander. I den lokala verksamheten kan det enligt SULF finnas flera bevekelsegrunder till att inte fullt ut följa bestämmelserna – till exempel att det är effektivare att anställa någon man känner och som kanske tagit sin mastersexamen knuten inom den aktuella forskningsmiljön.

Hur motverkar lärosätena förekomsten av skuggdoktorander?

UKÄ har frågat lärosätena vad de konkret gör för att förhindra förekomsten av skuggdoktorander. UKÄ har även bett lärosätena att redogöra för vilket förebyggande arbete som i övrigt bedrivs vid respektive lärosäte för att motverka förekomsten av skuggdoktorander.

Flera lärosäten tar upp att skuggdoktorander framför allt förhindras genom tydliga och transparenta utlysnings- och antagningsregler, som är kända och efterlevs inom hela organisationen. I det ingår enligt några lärosäten att se till att det finns tillräckliga förutsättningar för finansiering, handledning och studiemiljö.

Ett annat exempel på en både förhindrande och förebyggande åtgärd som flera lärosäten tar upp är att ha regler som innebär att enbart doktorander kan antas till kurser på forskarnivå. Många lärosäten nämner också samverkan mellan olika delar av organisationen och utbildningsinsatser.

Kungl. Tekniska högskolan uppger när det gäller att förhindra skuggdoktorander att lärosätets rekryteringsprocess innebär öppen utlysning av doktorandanställningar via samannonsering nio gånger om året. Lärosätet menar att de har ett gott samarbete med doktorandsektionen vid Tekniska högskolans studentkår och ser detta som en förebyggande åtgärd.

Lunds universitet har bland annat uppgett att inom respektive fakultet sker antagning i hög grad i någon form av en ”centraliserad” process. Lärosätet menar att noggrann kontroll vid antagning och registrering på doktorandkurser med kontroll av en aktuell individuell studieplan samt registrering i Ladok är ett annat konkret exempel för att förhindra skuggdoktorander. När det gäller förebyggande åtgärder har Lunds universitet uppgett stärkande av strukturen för forskarutbildningen, exempelvis att det i varje forskarutbildningsämne ska finnas en studierektor eller motsvarande med en samordnande roll med särskilda uppgifter och befogenheter för utbildning på forskarnivå. Även befattningar som forskarutbildningsledare och organ som inrättar forskarutbildningsnämnder tjäna syftet att ge stabila strukturer till utbildningen på forskarnivå.

Linköpings universitet har uppgett att vid utlysningar av tjänster som bland annat forskningsassistent och projektarbetare deklarerar redan i utlysningarna tydligt att det inte ingår att arbeta med forskarutbildningsuppgifter, till exempel att påbörja avhandlingsarbete, forskningsplan, arbete med individuell studieplan eller kurser som sedan kan tillgodoräknas in i forskarutbildningen.

Malmö universitet har uppgett att det är handledarkollegierna – som omfattar handledarna inom ett eller ett par forskarutbildningsämnen – som har den bästa möjligheten att bevaka att skuggdoktorander inte förekommer och att upprätthålla en kultur där skuggdoktorander inte accepteras.

Sveriges lantbruksuniversitet har framfört att modernisering av lokaler och säkerhetsrutiner (till exempel låsta dörrar och passerkort) innebär att icke anställda eller icke antagna personer har mycket begränsade möjligheter att vistas där. Lärosätet menar att rektorns råd för forskarutbildning har utformat en vägledning till prefekter om hur man undviker att skapa skuggdoktorander. Där valde man att för säkerhets skull tolka högskoleförordningen så att det inte är tillåtet att anställa en blivande doktorand med det huvudsakliga syftet att förbereda forskarutbildningen, innan fakultetsnämnden har beslutat om antagning. När det gäller förebyggande arbete är doktorandombudsmannens erfarenheter och insikt i hur forskarutbildningen utförs på olika institutioner ett av flera underlag för lärosätets uppföljningar.

Hur bör förekomsten av skuggdoktorander motverkas?

UKÄ har frågat samtliga mottagare av enkäten vilka åtgärder som de anser är viktigast för att motverka förekomsten av skuggdoktorander. I frågan har ingått om åtgärderna skulle kräva författningsändringar och i så fall vilka.

Flera lärosäten har framhållit att förekomsten av skuggdoktorander bör motverkas genom tydliga och transparanta regler samt rekryterings- och antagningsprocesser som är kända bland både de sökande och inom lärosätena.

Lunds universitet och Göteborgs universitet förespråkar någon form av provperiod för eller provantagning av doktorander. Göteborgs universitet framhåller att detta dels skulle ge doktoranden möjlighet att prova på forskarutbildningen inom ett givet ämne, dels undersöka om samarbetet mellan doktoranden och handledaren fungerar. Enligt Lunds universitet skulle det i viss mån kunna avhjälpa avhopp från utbildningen.

Lunds doktorandkår har framfört att medicinska doktorandrådet är emot att det skulle finnas en möjlighet att provanställa doktorander, och anser inte att detta är en bra lösning på problemet.

Teknologkåren (Lunds universitet), Umeå naturvetar- och teknologkår och Sveriges lantbruksuniversitets samlade studentkårer har framhållit vikten av tydlighet om vad som gäller när man är antagen till bland annat licentiatutbildning eller har en anställning som exempelvis projekt-assistent eller amanuens, så att det inte förekommer några gråskalor eller falska förhoppningar om att en doktorandtjänst utlovas. Teknologkåren anser att lärosätena bör åläggas att kartlägga och aktivt motverka förekomsten av skuggdoktorander. De anser också att rekryteringsprocessen för projektassistenter borde ses över och bli mer transparent.

Linköpings universitets studentkårer anser att en doktorandombudsman bör anställas, för att skuggdoktorander ska kunna uppmärksamma bland annat dessa problem via ett opartiskt ombud.

Örebro universitet har uppgett att det inom anställningsgrupper där möjliga skuggdoktorander kan finnas, behöver göras uppföljningar av exempelvis arbetsuppgifter eller deltagande i sammanhang som normalt inte är kopplade till anställningen utan till forskarutbildningen.

Sveriges lantbruksuniversitets samlade studentkårer har uppgett att det är viktigt med bättre finansiering av doktorandutbildning och mindre beroende av externa finansiärer samt mer finansiering från universitetets egna medel. Kåren anser att vid tillsättning av doktorandtjänster bör en mer ingående undersökning göras om personen varit skuggdoktorand tidigare, och det bör finnas mer rutiner för det. Professorer och lektorer kan enligt kåren ibland lova mer än vad de har täckning för rent ekonomiskt i forskningsprojekten. Detta är mer subtilt och svårt att komma åt, men det kan vara bra med en diskussion om det på lärosätet.

SULF anser att antagningsprocesserna måste bli mer transparenta och sakliga. Ett sätt kan vara att antagningsprocesserna centraliseras vid lärosätena. Det är också viktigt att man ser över möjligheterna att kunna överklaga besluten i urvals- eller antagningsprocesserna. Högskoleförordningen skulle kunna förtydligas så att det framgår att provperioder inför antagning inte är tillåtet. Enligt SULF är det viktigt att se över doktorandernas villkor och förbättra dem. Genom att erbjuda bra och goda villkor så blir det fler sökande, vilket minskar behovet av en provperiod innan doktoranden antas.

SULF framhåller att det även är viktigt att se över finansieringssystemet för doktorandanställningarna. Inom medicin, naturvetenskap och teknik är doktoranderna normalt finansierade fullt ut av externa medel inom den egna forskarmiljön. Därför finns det starka incitament för att göra forskarutbildningen kortare – bland annat av det skälet att doktorander vanligtvis har högre lön än skuggdoktorander. Enligt SULF skulle en översyn med fördel också kunna innebära en diskussion om

dimensioneringen av forskarutbildningen i landet. Många lärosäten har riktlinjer om rättssäkra antagningsprocesser, men det är viktigt att se till att det inte bara blir en pappersprodukt utan att de verkligen tillämpas i praktiken.

Lärosätenas antagningsprocesser till utbildning på forskarnivå

UKÄ har bett lärosätena att beskriva sina antagningsprocesser (steg för steg) till utbildning på forskarnivå som leder till licentiatexamen eller till doktorsexamen. UKÄ har begärt att lärosätena ska bifoga de lokala regler, på central nivå och på fakultetsnivå, som respektive lärosäte tillämpar på antagningsprocessen.

Samtliga lärosäten har lämnat in styrdokument och en beskrivning av sina respektive antagningsprocesser. UKÄ:s bedömning av antagningsprocesserna redovisas under avsnittet *Lärosätenas antagningsregler*.

Definitionen av begreppet skuggdoktorand

UKÄ har frågat samtliga mottagare av enkäten om de anser att definitionen av begreppet ”skuggdoktorand” bör kompletteras eller ändras på något annat sätt och i sådant fall hur.

Malmö universitet, Kungl. Tekniska högskolan och Sveriges lantbruksuniversitets samlade studentkårer har uppgett att definitionen inte behöver ändras.

Linköpings universitets studentkårer efterfrågar en tydligare definition av vad som skiljer en skuggdoktorand mellan andra anställningsformer på ett lärosäte.

Umeå universitet menar att definitionen är något missvisande och tydligare bör inkludera forskning som görs i syfte att den forskande individen ska uppnå en doktorsexamen.

Göteborgs universitet framhåller att definitionen kan tydliggöras genom att det framgår att de som är gästdoktorander eller som gör verksamhetsnära praktik eller internship inte ska räknas in, eftersom de antingen är anställda vid ett annat lärosäte eller är studenter på grundnivå eller avancerad nivå.

Örebro universitet, Sveriges lantbruksuniversitet och SULF har framfört att den del av definitionen som handlar om att ”befinna sig i en situation som motsvarar en antagen doktorands” är svårtolkad. Sveriges lantbruksuniversitet framhåller att begreppet skuggdoktorand skapades i

en ”annan värld” för 22 år sedan och kan ses som irrelevant i dag. Universitetet föreslår att det inte används längre.

Lunds universitet menar att definitionen kan inkludera både obetalda, oförsäkrade personer som kanske avsiktligt utnyttjas i forskningsproduktionen samt avlönade, försäkrade och väl omhändertagna studenter som drabbats av försening av den formella processen att bli registrerade som doktorander. Möjligen ska definitionen av skuggdoktorand enligt lärosätet innehålla ett medvetet uppsåt eller oaktsamhet i att dölja en doktorands status. Lärosätet framhåller att en viss tidsaspekt som ger utrymme för eventuella förseningar eventuellt kan läggas in så att en blivande doktorand inte i dessa fall betecknas som skuggdoktorand.

Teknologkåren (Lunds universitet) anser att det för att få kallas skuggdoktorand ska finnas ett löfte eller ett underförstått löfte om att senare bli antagen till doktorand. Umeå naturvetar- och teknologkår menar på ett liknande sätt att det viktigaste i definitionen av en skuggdoktorand är (tomma) löften om eventuell doktorandanställning som fortsättning på en projektanställning. Kåren anser att det i synnerhet gäller de som efter avslutad grundutbildning fortsätter arbeta utan anställning eller annan ersättning inom ett forskningsprojekt med hoppet om att bli antagen till forskarutbildningen. Enligt Teknologkåren borde dock en projektassistent som gör saker relaterat till forskning inte i samtliga fall anses vara en skuggdoktorand.

SULF framhåller att definitionen av skuggdoktorand inte är välkänd. Tyvärr är SULF:s erfarenhet att begreppet skuggdoktorand kopplas till finansieringsproblematik för doktorander, vilket är en ännu snävare och problematisk begränsning. Det innebär att de personer som har en anställning, men som befinner sig i en situation som motsvarar en antagen doktorands, inte ses som skuggdoktorander. Det är enligt SULF viktigt att tydliggöra definitionen av skuggdoktorand för att de ska kunna skyddas.

Örebro universitet menar att begreppet skuggdoktorander inte uteslutande ska inkludera personer som inte antagits till forskarutbildningen, utan att det även bör inkludera redan antagna doktorander vars forskningstid sträcker sig utöver den tid som avses inom forskarutbildningen. Enligt lärosätet råder det även en osäkerhet om personer som inte har någon direkt anknytning till universitet men som samarbetar med andra forskare kan anses som skuggdoktorander, om de vid ett senare tillfälle visar intresse för att antas till forskarutbildningen. Här betonas att sådana fall kan vara svåra för lärosätet att kontrollera, men att man genom ökad diskussion och medvetenhet bland enskilda forskare skulle kunna minska en sådan risk.

Högskolan Dalarna menar att ett klagande om doktorandantagning som sträcker sig till licentiatexamen skulle vara på sin plats. En situation där en doktorand har antagits till licentiatexamen men är under intryck

att antagningen sträcker sig till doktorsexamen tangerar i viss mån den problematik som ”skuggdoktorandbegreppet” innefattar.

Övriga synpunkter

UKÄ har frågat samtliga mottagare av enkäten om de har några övriga synpunkter som de vill framföra.

Umeå universitet och Luleå tekniska universitet har förespråkat att det borde finnas någon form av möjlighet till provanställning av doktorander. Enligt Umeå universitet skulle detta kunna förhindra skuggdoktorander. Luleå tekniska universitet har uppgett att antagning till doktorsexamen innebär ett stort ekonomiskt åtagande för rekryterande enhet och en stor investering i tid och kraft för doktoranden. En provanställning skulle enligt universitetet ge både lärosäte och doktorand en möjlighet att pröva arbete i akademisk miljö.

Lunds doktorandkår har lyft att det finns ett problem som liknar det med skuggdoktorander i situationer där personer antas som doktorander med licentiatexamen som slutmål, men med löften om att det ska förlängas med ytterligare två år efter licentiatexamen. Kåren framhåller att dessa personer visserligen är antagna och därmed har många rättigheter som skuggdoktorander saknar. Men de två typerna av situationer har enligt kåren gemensamma drag, eftersom det som ligger bakom upplägget i dessa fall har varit att det inte funnits finansiering garanterad för fyra års heltidsstudier. Ansvariga har låtit personerna tro att de ska få disputera, utan att ge dem den säkerhet som en antagning till fyra års heltidsstudier innebär.

Malmö universitet har framfört att det finns en risk att en väldigt snäv definition av skuggdoktorander försvårar vissa insatser för att bredda rekryteringen, t.ex. studenters möjligheter att ”skugga” doktorander eller att delta i forskningsarbete under sin utbildning på avancerad nivå.

SULF vill framhålla problemet med att det i dag inte finns en koppling mellan reglerna för indragning av resurser för en doktorand och finansieringen (anställningen). SULF:s uppfattning är att det i högskoleförordningen bör tydliggöras att ett lärosäte inte får avbryta en doktorandanställning eller underlåta att förlänga den med mindre än att det finns ett lagkraftvunnet beslut om att dra in resurserna (enligt förslagen i SOU 2004:27).

UKÄ:s bedömning och reflektioner

UKÄ:s projekt om rättssäkerhetsfrågor kopplade till antagning till utbildning på forskarnivå syftar till att undersöka om det förekommer skuggdoktorander och om det finns regleringar på lärosätena som strider mot antagningsreglerna i högskoleförfattningarna. Projektet omfattar även en undersökning av om antagningsreglerna till utbildning på forskarnivå i högskoleförfattningarna fungerar eller om det finns behov av att föreslå ändringar i dem. Granskningen av lärosätenas antagningsregler och undersökningen av om antagningsreglerna i högskoleförfattningarna fungerar har gjorts på ett översiktligt plan och ur ett skuggdoktorandperspektiv. Ambitionen med projektet har varit att öka rättssäkerheten i samband med antagning till utbildning på forskarnivå.

De enkätfrågor UKÄ ställt har följaktligen inte bara syftat till att få en uppfattning om det förekommer skuggdoktorander vid lärosätena. Avsikten har även varit att kartlägga vad som orsakar situationerna med skuggdoktorander och vilket arbete som bedrivs vid lärosätena för att motverka förekomsten av skuggdoktorander. Mottagarna av UKÄ:s enkät har även fått möjlighet att komma med förslag på vad som bör göras för att förhindra situationer med skuggdoktorander och i så fall om åtgärderna skulle kräva författningsändringar.

Det är inte alltid lätt att avgöra om en person befinner sig i en skuggdoktorandsituation. UKÄ har därför gett mottagarna av enkäten möjlighet att lämna synpunkter på om definitionen av ”skuggdoktorand” bör ändras eller kompletteras på något sätt och i så fall hur.

Eftersom det i UKÄ:s projekt även har ingått att granska om det finns lokala regler som strider mot antagningsreglerna i högskoleförfattningarna, har UKÄ bett lärosätena att beskriva sina antagningsprocesser till utbildning på forskarnivå som leder till licentiatexamen eller till doktorsexamen. UKÄ har även bett lärosätena att bifoga de lokala regler, på central nivå och på fakultetsnivå, som lärosätet tillämpar på antagningsprocessen.

Enkätens adressater har även fått tillfälle att framföra eventuella övriga synpunkter som är relaterade till antagning till utbildning på forskarnivå.

I följande avsnitt redogör UKÄ för sin bedömning och sina reflektioner med anledning av de inkomna svaren på frågorna.

Bör definitionen av begreppet ”skuggdoktorand” ändras?

Så definieras skuggdoktorand

Den nuvarande definitionen av skuggdoktorand är ”en person på ett lärosäte, som inte är antagen till forskarutbildningen, men som befinner sig i en situation som motsvarar en antagen doktorands”. Definitionen formulerades av Högskoleverket 2006 i promemorian *Hur kan förekomsten av skuggdoktorander förhindras?*²¹

Högskoleverket bedömde att det avgörande för avgränsningen av begreppet måste vara om personen i fråga sysslar med forskarutbildningsuppgifter. För att kunna konstatera det måste man enligt Högskoleverket utgå från antagna doktoranders uppgifter. Högskoleverket ansåg att en person på ett lärosäte, som inte är antagen till forskarutbildningen, men som befinner sig i en situation som motsvarar en antagen doktorands i realiteten bedriver forskarutbildning och ska därför också vara antagen till denna.²²

Argumenten för en ändring av definitionen

UKÄ konstaterar att de flesta enkätsvar framhåller att begreppet är för brett eller svårtolkat och kan tydliggöras ytterligare. Vissa av de svarande har uttryckligen angett att den del av definitionen som tar sikte på att personen ifråga ”befinner sig i en situation som motsvarar en antagen doktorands” orsakar störst tolkningssvårigheter. UKÄ noterar att även övriga svar förmedlar i huvudsak samma bild. Bland svaren finns önskemål om att begreppet inte bör inkludera gästdoktorander, personer vars antagningsprocess försenats eller personer som gör verksamhetsnära praktik eller internship. Vidare har framförts att det i övrigt bör ställas upp en större skiljelinje mellan skuggdoktorander och andra anställningsformer på ett lärosäte. Andra svar föreslår att definitionen bör förenas med någon form av uppsåt eller oaktsamhet i att dölja personens status, alternativt att den bör inkludera tomma löften om att senare bli antagen som doktorand.

UKÄ:s bedömning

Svårigheterna med den nuvarande definitionen

UKÄ är medvetet om att avgränsningen av vad som är en skuggdoktorand är förenad med svårigheter. UKÄ konstaterar att den nuvarande definitionen av skuggdoktorand läst för sig kan fånga upp fler

²¹ *Hur kan förekomsten av skuggdoktorander förhindras?*, s. 5.

²² A.a., s. 4 f.

situationer än dem som problembeskrivningen utgick från. UKÄ menar dock att man vid bedömningen av om en person befinner sig i en skuggdoktorandsituation måste utgå från Högskoleverkets problembeskrivning. När definitionen formulerades utgick problembeskrivningen från de situationer när lärosäten sätter reglerna om doktoranders rättigheter och skyldigheter i högskoleförordningen (HF) ur spel genom att knyta personer till sig som bedriver forskarstudier utan att vara formellt antagna till forskarutbildningen.²³

Exempel på situationer med skuggdoktorander

Ett sätt att fånga situationer med skuggdoktorander kan vara att ge några exempel på fall. Det rör sig alltså om situationer där personen ifråga genom lärosätets försorg bedriver forskarutbildning på ett sådant sätt att han eller hon egentligen borde ha antagits som doktorand, men detta har inte skett.

Ett typfall som tidigare lyfts av Högskoleverket är när antagningen blir villkorad till dess att institutionen eller personen ifråga lyckats ordna med finansieringen. Under väntetiden läser den potentiellt blivande doktoranden kurspoäng på doktorandutbildningen vid sidan om.²⁴ Ett annat fall som tidigare aktualiserats av Högskoleverket skulle kunna vara när en person har någon form av administrativ anställning, till exempel forskare, utan att vara formellt antagen till forskarutbildningen. Inom ramen för den anställningen förutsätts att personen arbetar med sin avhandling eller utkast till individuell studieplan. Det kan också vara så att personen i fråga deltar i forskarutbildningskurser.²⁵ Ibland kan personerna i situationer med skuggdoktorander även ha förespeglats eller fått någon form av löfte om en plats på forskarutbildningen i framtiden.

UKÄ vill dock framhålla att en bedömning av om det rör sig om en skuggdoktorandsituation måste göras med utgångspunkt i de faktiska förhållandena i varje enskilt fall. UKÄ konstaterar också att den omständigheten att en viss situation faller utanför Högskoleverkets definition av en skuggdoktorand inte behöver innebära att hanteringen är tillåten enligt högskoleförfattningarna. Det är exempelvis inte i enlighet med högskoleförfattningarna att en person påbörjar en doktorandutbildning innan antagningsprocessen är klar. Samtidigt behöver det inte nödvändigtvis betyda att personen befinner sig i en skuggdoktorandsituation.

UKÄ:s slutsatser

UKÄ anser att för att det ska vara motiverat att ändra den nuvarande definitionen av skuggdoktorand bör det framkomma tungt vägande skäl

²³ A.a., s. 2.

²⁴ Jfr Högskoleverkets rapport *Studiefinansiering för doktorander – rättssäkerhetsaspekter*, 2003:33 R, s. 21.

²⁵ *Hur kan förekomsten av "skuggdoktorander" förhindras?*, s. 4.

för detta. UKÄ ser inte att det i nuläget finns sådana skäl. En ny definition riskerar också att skapa nya tolkningsvårigheter mot bakgrund av de olika förhållanden som råder inom högskolesektorn.

Bland enkätsvaren har det även framkommit önskemål om att begreppet skuggdoktorand bör inkludera redan antagna doktorander vars forskningstid sträcker sig utöver den tid som avses inom forskarutbildningen. Det har också framförts att en situation där en doktorand antagits för att fullgöra en licentiatexamen, men är under intryck att utbildningen sträcker sig till doktorsexamen, påminner om det problem som begreppet skuggdoktorand innefattar. Definitionen av skuggdoktorand syftar dock inte till att omfatta personer som är antagna till forskarutbildning och därmed har de rättigheter och skyldigheter detta innebär. UKÄ ser därför inte anledning att i detta sammanhang uttala sig vidare om situationer med redan antagna doktorander.

UKÄ konstaterar sammanfattningsvis att det visserligen kan resas invändningar mot Högskoleverkets definition av en skuggdoktorand. Definitionen bör dock kunna användas även i fortsättningen, så länge man är medveten om de problemsituationer som den var avsedd att rikta fokus på.

Hur vanligt är det med skuggdoktorander?

Den period som undersökts

Både Högskoleverket och UKÄ har tidigare försökt att kartlägga omfattningen av problemet med skuggdoktorander genom Doktorandspegeln. Även om trenden verkar ha varit nedåtgående, så har resultaten talat för en omfattande förekomst av skuggdoktorander. Resultaten är samtidigt svårtolkade. Erfarenheter från Högskoleverkets och UKÄ:s tillsynsverksamhet indikerar också att det har förekommit skuggdoktorander vid lärosätena. Uppgifter i media vittnar dessutom om att det fortfarande förekommer skuggdoktorander.

UKÄ har mot den bakgrunden valt att fråga mottagarna av enkäten om de känt till om det förekommit skuggdoktorander under de senaste tre kalenderåren (1 januari 2017–1 januari 2020). Denna period har valts i syfte att få ett så brett och aktuellt underlag som möjligt.

Svaren skiljer sig åt

UKÄ konstaterar att nio av tio lärosäten har svarat att det inte förekommit några kända fall av skuggdoktorander vid respektive lärosäte under den aktuella tiden. Detta ska ställas mot att fyra av fem studentkårers svar på UKÄ:s enkät indikerar att det funnits skuggdoktorander på deras respektive lärosäten. Ett av de universitet som uppgett att det inte

känner till att det funnits skuggdoktorander vid lärosätet har vidare upplyst om att ett samarbetsorgan mellan tre lokala studentkårer år 2019 publicerat en enkätstudie om doktorandernas situation. Enligt enkätsvaren hade 6 procent av kvinnorna och 4 procent av männen varit skuggdoktorander innan de antogs till utbildning på forskarnivå.

Två av de kårer som svarat tillhör visserligen det enda lärosäte som också framfört att det förmodligen funnits skuggdoktorander vid lärosätet. Av svaren i övrigt kan det ändå urskiljas skillnader mellan lärosätena och studentkåreerna i synen på om det förekommer skuggdoktorander. Lärosätena ser i huvudsak att skuggdoktorander inte förekommer, medan kårernas bild är att de finns. Kårernas uppfattning vinner även stöd av SULF som svarat att deras erfarenhet är att det förekommer skuggdoktorander. SULF har även hävdat att skuggdoktorander är vanligare på vissa lärosäten och inom vissa forskningsområden, framför allt medicin.

UKÄ:s slutsatser

Frågan är då vad skillnaden i svaren mellan lärosätena och kårerna kan bero på. En möjlig tolkning är att det kan finnas ett varierande intresse inom lärosätena att erkänna och diskutera frågan. Det framgår samtidigt att bara ett fåtal skuggdoktorander verkar ge sig till känna och att de i så fall väljer att kontakta studentkåreerna i första hand. En annan möjlighet är att det delvis kan finnas olika uppfattningar om vilka som omfattas av begreppet ”skuggdoktorand”. Dessa omständigheter skulle delvis kunna förklara skillnaderna mellan kårernas och lärosätenas svar.

Att bara ett litet antal skuggdoktorander verkar ge sig till känna kan också ha bidragit till att det har varit svårt för de svarande att få fram tillförlitliga siffror om antalet skuggdoktorander. Enligt enkätsvaren kan andra orsaker till att det har varit svårt att få fram uppgifter om mängden skuggdoktorander vara att lärosätena antingen inte känner till vilka befattningar som kan dölja en skuggdoktorand eller att skuggdoktoranderna inte ens är anställda av lärosätet. Eftersom det varit svårt att avgöra hur många skuggdoktorander som funnits under den granskade perioden, går det inte heller att dra några slutsatser om uppdelningen mellan kvinnor och män.

UKÄ bedömer sammanfattningsvis att det av enkätsvaren framgår att skuggdoktorander förekommer i högskolesektorn, men det är svårt att avgöra omfattningen av problemet ur ett nationellt perspektiv. Utifrån kårernas och lärosätenas svar bedömer UKÄ att lärosätena har möjlighet att kartlägga problemen på lärosätetsnivå genom ett ökat samarbete med studentkåreerna.

Hur orsakas situationerna med skuggdoktorander?

Bristande finansiering

Av enkätsvaren framgår att bristande finansiering av doktorandplatser kan vara en orsak till att situationer med skuggdoktorander uppstår. Det lockar till mindre kostsamma alternativ, där skuggdoktoranden fortfarande kan vara verksam med sådant som han eller hon annars hade gjort som antagen doktorand. Det kan enligt enkätsvaren också leda till att tiden som doktorand kan förkortas. UKÄ uppfattar detta som att om en person har utfört en doktorands arbetsuppgifter inom ramen för en mindre kostsam anställning, och tiden som doktorand därmed kan förkortas, kan det i vissa fall ge företräde i antagningsprocessen.

UKÄ vill därför framhålla att en sådan hantering inte är tillåten enligt 7 kap. 41 § tredje stycket HF. Enligt bestämmelsen får enbart det förhållandet att en sökande bedöms kunna få tidigare utbildning eller yrkesverksamhet tillgodoräknad för utbildningen inte ge den sökande företräde framför andra sökande vid urvalet. Syftet med bestämmelsen i 7 kap. 41 § tredje stycket HF är alltså att förhindra att tillgodoräknande i praktiken blir en förutsättning för att bli antagen. Ett skäl till bestämmelsens utformning är också att motverka ett systematiskt användande av skuggdoktorander av olika slag.²⁶

Prövoperioder

Andra orsaker till situationer med skuggdoktorander som tagits upp i enkätsvaren är att ansvariga vill ta reda på om en person skulle passa som doktorand genom prövoperioder av olika slag. Även prövoperioderna verkar delvis vara relaterade till finansieringen, eftersom det bland argumenten för att tillämpa en prövoperiod har framhållits att det är ett stort ekonomiskt åtagande att anta en doktorand.

UKÄ vill i detta sammanhang framhålla att det inte finns något stöd i högskoleförfattningarna för prövoperioder som syftar till att leda till doktorandantagning. UKÄ behandlar även frågan om prövoperioder i avsnittet *Behovet av författningsändringar*.

Andra orsaker och risker

Enligt enkätsvaren kan det också finnas praktiska orsaker till att en person blir skuggdoktorand. En situation som tagits upp i detta sammanhang är att ansvariga vill ha en person i ett forskningsprojekt som även ska kunna ägna sig åt andra arbetsuppgifter än enbart sin

²⁶ Jfr Utbildnings- och kulturdepartementets och Jordbruksdepartementets promemoria den 22 mars 2006, U2006/2478UH, s. 16.

forskarutbildning. Då ger ansvariga personen ifråga en anställning som exempelvis forskningsassistent i stället för att anta personen som doktorand.

Andra faktorer som ökar risken för att situationer med skuggdoktorander uppstår är enligt svaren decentraliserade eller utdragna antagningsprocesser och samarbeten med externa aktörer.

Hur kan situationer med skuggdoktorander motverkas?

Konkreta åtgärder

Antagningsregler, utbildning och information

UKÄ noterar att flera av lärosätenas grundläggande arbete för att förhindra förekomsten av skuggdoktorander går ut på att ha tydliga och transparenta utlysning- och antagningsregler som är kända samt efterlevs inom hela organisationen. Det senare förutsätter utbildningsinsatser som flera lärosäten också har svarat att de genomför.

UKÄ instämmer i att tydliga och transparenta antagningsregler i kombination med utbildningsinsatser är viktiga åtgärder för att förhindra situationer med skuggdoktorander eller andra jämförbara situationer. Som Höskoleverket tidigare har föreslagit skulle lärosätena även kunna införa lokala regler som kräver genomgången handledarutbildning för att en person ska kunna vara handledare eller biträdande handledare för doktorander.²⁷ UKÄ anser att i en sådan handledarutbildning bör det även ingå information om vad en skuggdoktorand är och att det inte är tillåtet att använda sig av dem.

Det är inte bara viktigt med information till handledare för doktorander. UKÄ vill också betona vikten av information om antagningsprocessen, skuggdoktorander och doktoranders rättigheter till studenter och andra externa som kan tänkas vilja studera på forskarnivå. Även detta är åtgärder som Höskoleverket har lyft fram tidigare.²⁸ UKÄ vill i sammanhanget framhålla att informationen även bör ges på engelska, eftersom en riskfaktor för att situationer med skuggdoktorander uppstår enligt enkätsvaren verkar vara när samarbeten sker med internationella studenter. Lärosätena kan med fördel samverka med de lokala studentkårerna om informationen, som då exempelvis kan lämnas på både lärosätenas och kårernas webbplatser.

²⁷ Hur kan förekomsten av "skuggdoktorander" förhindras?, s. 10.

²⁸ A.a., s. 10

Begränsningar av möjligheterna att använda skuggdoktorander

UKÄ noterar att det bland enkätsvaren finns flera olika åtgärder som kan vidtas för att begränsa möjligheterna att använda skuggdoktorander vid ett lärosäte. Ett exempel på detta är en mer centraliserad antagningsprocess, eftersom en decentraliserad antagningsprocess har lyfts fram som en särskild riskfaktor för att situationer med skuggdoktorander uppstår. Ett annat exempel är gemensamma utlysningar av doktorandplatser via samannonsering vid fasta tidpunkter varje år.

Vissa typer av anställningar, exempelvis som projektassistent eller forskningsassistent, kan också dölja en skuggdoktorand. Det kan finnas praktiska skäl för sådana anställningar om ansvariga vill att en person i ett forskningsprojekt också ska kunna ägna sig åt andra arbetsuppgifter inom projektet än bara sin forskarutbildning. Flera lärosäten redovisar ett antal åtgärder i enkätsvaren som kan bidra till att motverka den företeelsen. Några lärosäten har exempelvis lokala regler som slår fast att kurser på forskarnivå bara är öppna för personer som är antagna till utbildning på forskarnivå. Vissa lärosäten genomför även kontroller av vilka som antas till sådana kurser.

En annan åtgärd som nämns är att lärosätet i utlysningarna av anställningar som annars skulle kunna dölja en skuggdoktorand tydligt kan ange att det inte ingår att ägna sig åt forskarutbildningsuppgifter i anställningen, som att påbörja arbete med individuell studieplan, arbete med avhandling eller genomgå kurser som sedan kan tillgodoräknas inom forskarutbildningen. Detta kan med fördel kompletteras med, som ett lärosäte angett, uppföljningar av exempelvis den anställdes arbetsuppgifter eller av deltagande i en kontext som normalt sett inte är kopplad till anställningen utan till forskarutbildning.

UKÄ vill i detta sammanhang också framhålla att det är institutionschefernas ansvar att känna till vilka som är verksamma på institutionen och de arbetsuppgifter som dessa personer utför.

Förebyggande arbete

Ett gott exempel på förebyggande arbete som redovisas i enkätsvaren är att lärosätet har särskilda samordnare med uppgifter och befogenheter att stärka strukturen kring forskarutbildningen. Andra faktorer som kan vara värdefulla i förebyggande syfte är att lärosätena har ett nära samarbete med studentkårerna och t.ex. finansierar ett doktorandombud vid kårerna. Den omständigheten att doktorandombudet finns vid kåren ökar ombudets oberoende i förhållande till lärosätet och skulle också kunna bidra till att fler skuggdoktorander ger sig till känna.

Bristande finansiering av doktorandplatserna är enligt vissa enkätsvar en stor orsak till att situationer med skuggdoktorander uppstår. Ett antal svar antyder att detta beror på att doktorandplatser inom vissa områden i högre grad finansieras med externa medel. UKÄ är medvetet om att det

kanske inte är möjligt för ett lärosäte att fullt ut finansiera samtliga doktorandplatser med lärosätets egna medel. I sitt arbete bör dock lärosätena uppmärksamma att en högre grad av extern finansiering av doktorandplatser kan öka riskerna för att det uppstår situationer med skuggdoktorander.

Lärosätenas antagningsregler

UKÄ:s projekt om rättssäkerhetsfrågor kopplade till antagning till utbildning på forskarnivå har inte bara inbegripit att undersöka om det förekommer skuggdoktorander vid lärosätena. I projektet har även ingått att utreda om det finns regleringar på lärosätena som inte stämmer överens med antagningsreglerna i högskoleförfattningarna. UKÄ har därför bett lärosätena att steg för steg beskriva sina antagningsprocesser till utbildning på forskarnivå. Lärosätena har ombetts att bifoga de lokala regler, på central nivå och på fakultetsnivå, som lärosätena tillämpar på sina respektive antagningsprocesser. UKÄ har gjort en översiktlig granskning av lärosätenas svar och antagningsregler. Syftet med granskningen har varit att utröna om det finns regler som kan orsaka situationer med skuggdoktorander eller andra jämförbara situationer.

En iakttagelse som UKÄ gjort är att det enligt antagningsreglerna vid några lärosäten förekommer att den tilltänkta handledaren, eller någon annan som är inblandad i rekryteringen av en doktorand, gör ett initialt urval bland sökandena efter ansökningstidens utgång. I vissa fall genomförs intervjuer med de utvalda sökandena. Den eller de utvalda behörighetsprövas därefter, i regel av någon annan person inom organisationen. Ibland följer även ett slutligt urval enligt reglerna i HF. Processen kan senare resultera i att sökanden erbjuds en utbildningsplats eller att vederbörande på nytt får söka till en utbildningsplats. Det förekommer också att sökanden, som en del av ansökningsprocessen, ska ta fram en individuell studieplan – i vissa fall i samarbete med den tilltänkta handledaren. Studieplanen fastställs sedan i samband med antagningen.

UKÄ vill här understryka att bland annat ovan beskrivna delar av ett universitets antagningsprocess strider mot den ordning för antagning till utbildning på forskarnivå som slagits fast i högskolelagen (HL) och HF. Det framgår av ett tidigare tillsynsbeslut av UKÄ.²⁹

I övrigt har UKÄ noterat att det förekommer lokala regler som vid utlysning av en ny doktorandanställning tillåter kompletterande bedömningsgrunder utöver de som anges i den allmänna studieplanen. En annan regel anger att en person i chefsposition kan besluta om särskilt tillstånd att delta i kurser på forskarnivå för en person som inte är antagen till forskarutbildning. UKÄ anser att den närmare innebörden av

²⁹ UKÄ:s beslut den 13 mars 2018, reg.nr. 32-00324-17.

de återgivna reglerna är oklar, men är tveksamt till om reglerna stämmer överens med högskoleförordningens bestämmelser om antagning till utbildning på forskarnivå. UKÄ utreder dock inte frågan vidare inom ramen för den här rapporten.

UKÄ utgår från att lärosätena ser över sina lokala antagningsregler, så att de stämmer överens med gällande bestämmelser. UKÄ avser att vid en senare tidpunkt följa upp lärosätenas arbete med att revidera sina lokala antagningsregler.

Enligt 7 kap. 37 § andra stycket HF ska en högskola, när den avser att anta en eller flera doktorander, informera om detta genom annonsering eller något likvärdigt tillvägagångssätt. Någon information behöver däremot inte lämnas när doktoranden ska genomgå utbildningen inom en anställning hos en annan arbetsgivare än högskolan, om doktoranden tidigare har påbörjat sin utbildning på forskarnivå vid ett annat lärosäte, eller om det finns liknande särskilda skäl.

UKÄ har uppmärksammat att det förekommer lokala regler som innebär att ingen utlysning av doktorandplatsen behöver göras om den som söker redan har anställning vid lärosätet. UKÄ ifrågasätter om en sådan regel är förenlig med 7 kap 37 § andra stycket HF. Med hänsyn till vad som framförts i remissvaren om att vissa anställningar kan dölja en skuggdoktorand anser UKÄ dessutom att lokala regler med det angivna innehållet skulle kunna öka risken för att situationer med skuggdoktorander uppstår. Reglerna kan jämföras med reglerna vid ett annat lärosäte som anger att utlysning av lediga platser inte får begränsas till en intern utlysning riktad till personer med nära anknytning till den egna institutionen genom anställning, tidigare/pågående studier eller liknande.

Behovet av författningsändringar

Särskilt om provperioder

Några lärosäten har framställt önskemål om att det bör finnas någon form av möjlighet till provantagning eller provanställning av doktorander innan den slutliga antagningen. Det har bland annat framhållits att antagning till doktorandutbildning innebär ett stort ekonomiskt åtagande för lärosätet och en stor investering i tid och kraft för doktoranden. Det hävdas att en provperiod skulle kunna förhindra skuggdoktorander. Andra argument som framförts till stöd för en provperiod är bland annat att den skulle ge doktoranden möjlighet att prova på forskarutbildningen inom ett givet ämne och ett tillfälle att prova om samarbetet mellan doktorand och handledare fungerar.

Frågan om införande av en på författning grundad provperiod diskuterades – efter remiss till samtliga statliga lärosäten med minst ett veten-

skapsområde och de centrala doktorandorganisationerna – i Högskoleverkets rapport *Fakultetsnämndernas tillsyn över utbildningen på forskarnivå ur rättssäkerhetsperspektiv*. Högskoleverket noterade i rapporten bland annat att det i nästan samtliga svar konstaterades att rättssäkerheten för doktorander skulle bli sämre med en legaliserad provperiod.³⁰ Verket ansåg att en genomgång av svaren och en analys av gällande rättsläge resulterade i att övervägande skäl talade emot införande av en provperiod.

UKÄ konstaterar att den första anställningen som doktorand får gälla i högst ett år (5 kap. 7 § andra stycket HF). Anställningen får därefter förnyas med högst två år i taget. Det finns alltså redan möjligheter för lärosätena att under doktorandens första år pröva om denne kan tillgodogöra sig utbildning på forskarnivå och fullgöra sina åtaganden enligt den individuella studieplanen. Om så inte är fallet kan lärosätet besluta att inte förlänga anställningen (jfr 5 kap. 5 § första stycket HF) och i samband med detta besluta att dra in doktorandens handledning och andra resurser för utbildningen (6 kap. 30 § HF). Bestämmelsen om indragning av rätten till resurser för forskarutbildningen har konstruerats just för att ge lärosätena möjlighet att avbryta en forskarutbildning för en doktorand, som inte uppfyller sina åtaganden, men samtidigt tillförsäkra doktoranden en hög grad av rättssäkerhet i en sådan situation genom bland annat krav på en allsidig prövning.

UKÄ bedömer att det inte framkommit tillräckligt tungt vägande skäl för att föreslå ett införande av en provantagnings- eller provanställningsperiod för doktorander. UKÄ noterar vidare att det i enkätsvaren har föreslagits att ett förtydligande om att provperioder inte är tillåtna bör införas i högskoleförordningen. Eftersom det inte finns något stöd för provperioder i gällande högskoleförordning, anser UKÄ att det saknas skäl för att införa en särskild bestämmelse om att provperioder inte är tillåtna.

Finansieringssystemet och överklagandemöjligheter

UKÄ noterar att ett annat förslag som framställt i enkätsvaren handlar om att finansieringssystemet för doktorandanställningar bör ses över när det gäller graden av extern finansiering. Ytterligare ett förslag går ut på att besluten i urvals- eller antagningsprocesserna ska kunna överklagas. UKÄ konstaterar att dessa förslag skulle innebära stora förändringar av forskarutbildningen.

UKÄ bedömer att det underlag som krävs för att ta ställning till om högskoleförordningen bör ändras enligt förslagen inte kan inhämtas inom ramen för den här rapporten. När det gäller frågan om att besluten i

³⁰ *Fakultetsnämndernas tillsyn över utbildningen på forskarnivå ur rättssäkerhetsperspektiv*, s. 44.

urvals- eller antagningsprocesserna ska kunna överklagas konstaterar UKÄ dessutom att den frågan tidigare varit uppe för bedömning i riksdagen, som avvisat förslagen.³¹

Övriga förslag

I övrigt har det i enkätsvaren framställts önskemål om att doktorandernas villkor bör ses över och att det bör tydliggöras i högskoleförordningen att ett lärosäte inte får avbryta en doktorandanställning eller underlåta att förlänga den om det inte finns ett lagakraftvunnet beslut om att dra in resurserna. UKÄ konstaterar att önskemålen gäller åtgärder för redan antagna doktorander. Åtgärderna ökar troligen inte rättssäkerheten vid antagningen till utbildning på forskarnivå eller bidrar till att minska förekomsten av skuggdoktorander, vilket varit fokus för den här rapporten. UKÄ ser därför inte anledning att uttala sig vidare om förslagen i detta sammanhang.

UKÄ ser inte att det i övrigt framkommit några skäl för att föreslå författningsändringar med anledning av enkätsvaren och de åtgärder för att motverka situationer med skuggdoktorander som UKÄ lyfter fram i den här rapporten.

Avslutande synpunkter

UKÄ konstaterar i den här rapporten att skuggdoktorander förekommer i högskolesektorn. Samtidigt är det svårt att avgöra omfattningen av problemet. I rapporten identifieras ett antal faktorer som kan bidra till att situationer med skuggdoktorander uppstår. Det förs även fram en rad goda exempel och förslag på åtgärder som kan bidra till att motverka förekomsten av skuggdoktorander. En del av dessa har också förespråkats tidigare av Högskoleverket.³²

Det är UKÄ:s förhoppning att de synpunkter och goda exempel som redovisas ska komma till användning i lärosätenas fortsatta arbete med att förhindra situationerna med skuggdoktorander. UKÄ vill i detta sammanhang särskilt framhålla vikten av att lärosätena tillsammans med kårerna försöker kartlägga omfattningen av problemet med skuggdoktorander vid det egna lärosätet. Lärosätena bör också samarbeta med kårerna för att nå ut till studenterna med information om skuggdoktorander på både svenska och engelska.

Eftersom extern finansiering av doktorandplatser kan öka risken för att situationer med skuggdoktorander uppstår, är det även av stor vikt att lärosätena i dessa fall har bra rutiner för att begränsa möjligheterna att använda skuggdoktorander, exempelvis genom att kontrollera och följa

³¹ bet. 2011/12:UbU18, s. 20 och Prot. 2011/12:103.

³² Se t.ex. *Fakultetsnämndernas tillsyn över utbildningen på forskarnivå ur rättssäkerhetsperspektiv*, och *Hur kan förekomsten av "skuggdoktorander" förhindras?*

upp de anställningar som kan dölja skuggdoktorander. UKÄ vill särskilt understryka att det är institutionschefernas ansvar att känna till vilka som är verksamma vid institutionen och vad dessa personer har för roller och uppgifter.

UKÄ:s granskning har också visat att det förekommer antagningsregler vid lärosätena som strider mot HL och HF eller skulle kunna öka risken för att situationer med skuggdoktorander uppstår. UKÄ utgår från att lärosätena ser över sina antagningsregler och vid behov reviderar dem. UKÄ kommer vid ett senare tillfälle att följa upp lärosätenas revideringar av sina lokala regler så att de stämmer överens med HL och HF.

Referenser

Högskoleverket (2003 a): Doktorandspegeln 2003, rapport 2003:28 R.

Högskoleverket (2003 b): *Studiefinansiering för doktorander – rättssäkerhetsaspekter*, 2003:33 R.

Högskoleverket (2006): *Hur kan förekomsten av ”skuggdoktorander” förhindras?*, reg.nr. 31-3543-05.

Högskoleverket (2008 a): Doktorandspegeln 2008, rapport 2008:23 R.

Högskoleverket (2008 b): *Fakultetsnämndernas tillsyn över utbildningen på forskarnivå ur rättssäkerhetsperspektiv*, rapport 2008:5 R.

Prop. 1999/2000:1 *Budgetpropositionen för år 2000*, utgiftsområde 16.

Prop. 2004/05:162 *Ny värld – ny högskola*.

Riksdagens protokoll 2011/12:103.

Universitetskanslersämbetet (2016): Doktorandspegeln 2016, rapport 2016:18.

Utbildnings- och kulturdepartementets och Jordbruksdepartementets promemoria den 22 mars 2006, U2006/2478UH *Förslag till författningsändringar med anledning av en ny utbildnings- och examensstruktur*.

Utbildningsutskottets betänkande 2011/12:UbU18 *Forskning, forskarutbildning och rymdfrågor*.

Avgöranden från Högskoleverket och UKÄ redovisas i löptextens fotnoter.

Universitetskanslersämbetet (UKÄ) ska bidra till att stärka den svenska högskolan och Sverige som kunskapssamhälle. Vi granskar kvaliteten på högskoleutbildningarna, vi analyserar och följer upp utvecklingen inom högskolan och vi bevakar studenternas rättssäkerhet.

uka.se

